

הרב יעקב נויבורגר

ראש ישיבה

הגדרת ברכת אירוסין

בירורים בברכות המצות

(א) ברכת אירוסין — החיוב לברכה, ונוסח שלה — נקבעה במס' כתובות (ז:), "...תניא אידך מברכין ברכת חתנים בבית חתנים וברכת אירוסין בבית האירוסין. ברכת האירוסין מאי מברך, רבין בר רב אדא ורבה בר רב אדא תרווייהו משמיה דרב יהודה אמרי בא"י אמ"ה אשר קדשנו במצותיו וצונו על העריות ואסר לנו את הארוסות והתיר לנו את הנשואות על ידי חופה וקדושין".

הרמב"ם (הל' אישות ג: כד) קבע שהברכה היא ברכת המצוה "כדרך שמברכין קודם כל המצות" ומכיון שכן, מברכין אותה עובר לעשייתן (עי' פסחים ז:) ולכן ממשיך הרמב"ם, "ואם קידש ולא בירך לא יברך אחר הקידושין שזו ברכה לבטלה מה שנעשה כבר נעשה". הרא"ש (כתובות פ"א סימן יב) חולק על דעתו של הרמב"ם וסובר שברכת אירוסין נקבעה כברכת השבחה, "ונתקנה לתת שבח להקב"ה אשר קדשנו במצותיו והבדלנו מן העמים וצונו לקדש אשה המותרת לנו ולא אחת מן העריות". והחילוקים לדינא בין קביעתה כברכת השבחה וקביעתה כברכת המצוה, ה"ה שאם נחשבה כברכת השבחה מתקבל לפסוק כאלו שסוברים שבעינן עשרה לברכה, דומה לברכת נישואין, דבר שלא נמצא לכאורה אצל ברכת המצוה (פסקי הרא"ש פ"א, סימן יב). גם מסתבר לברכה לאחר האירוסין, ול"ד לברכה עובר לעשייתן כדין רוב ברכות המצות (שם, ועי' לקמן אות ט') ועוד שאם לא בירכה בשעת האירוסין יצטרך לברכה בשעת נישואין (שם סעיף יז).

והנימוקים שהביאו הרא"ש למסקנתו: (1) שיטתו "שפ"ר היינו קיום המצוה", ובלשון ההגה"ה על אתר, "משום דאין עשייתה גמר מצוה כדאיתא בפרק התכלת [מב:] ובשעת נישואין נמי לא מברכין דשמא הוא ברכה לבטלה דשמא לא יזכו להבנות יחד". (2) נוסח הברכה אינו דומה לרוב ברכות המצות, וז"ל "...למה אין מברכין אשר קדשנו במצותיו וצונו לקדש את האשה ועוד היכן מצינו ברכה כזאת שמברכין על מה שאסר לנו הקב"ה... ועוד מה ענין להזכיר עריות בכאן, ועוד מה לנו להזכיר חופה בכאן כיון

שמברכין ברכת אירוסין בבית האירוסין ובלא חופה".

(ב) הר"ן (דף ב. בדפי הרי"ף, ד"ה ואסר לנו) תירץ קושיותיו של הרא"ש "דודאי אין ברכה זו ברכת המצוה ממש שא"א לברך כפי מה שראוי בברכת המצות שאין לברך בשעת קידושין אשר קדשנו וצונו על הקדושין משום דאין מברכין על מצוה שאין עשיתה גמר מלאכתה כי הא דאכתי מיחסרה מסירה לחופה, ובשעת כניסה לחופה נמי א"א לו לברך על קדושין וחופה כיון שכבר קדש מזמן מרובה... וכיון דברכת מצוה ממש לא הוי אעפ"כ [ע"ש] לא רצו להוציא מצוה זו בלא ברכה כלל ותקנו לברך בה על קדושתן של ישראל והיינו שהקב"ה בחר בהם וקדשן בענין זוג באסור להם ובמותר להם והיינו שצונו על העריות...".

הרי מבואר שהר"ן אינו מודה לשיטת הרא"ש שמצות קידושין היא הכשר דמצות פו"ר, אלא התחלת מצוה נפרדת שגומרה היא הנישואין. ועוד לומדים שהר"ן כן מודה לרא"ש שנמנעו חז"ל מלקבוע ברכת המצוה רגילה. וצריכים לברר כוונת הר"ן באמרו "אין ברכה זו ברכת המצוה ממש".

(ג) הרמב"ם סו' שמצות פו"ר היא מצוה בפני עצמה ומצות קידושין היא ג"כ מצוה בפני עצמה כדמבואר בספר המצות, "מצוה ריב, היא שצונו לפרות ולרבות לכוין לקיום המין והיא מצות פריה ורביה... מצוה ריג, היא שצונו לבעול בקדושין ולתת דבר ביד האשה או בשטר או בביאה וזו היא מצות קדושין... (וע"ע בזה בהעמק שאלה, שאילתא קסה, ובחי' הגר"י פערלא לס' המצות של הרס"ג עשה סט).

מבין המפרשים נראה לבאר נוסח הברכה ע"פ הרמב"ם, שסו' שהיא ברכת המצוה, בכמה אופנים: (1) היא ברכת המצוה ממש, ובלשון הרמב"ם, "כדרך שמברכין קודם כל המצות" — ומכיון שבמצות קידושין ישנה כמה השלכות, שחל דין אשת איש על האשה, ואיסור יחוד עם הארוסה, צריכים לפרטם במקום להזכיר המעשה מצוה בלבד. וכן מבואר בשו"ת מהר"ם מרוטנבורג (דפוס לבוב, סי' תק"ד) שפירש בשם הר"י, "על העריות לעשות האשה ערוה לכל בקידושיה", (וע"ע בשמ"ק, ע"א, ד"ה זה לשון שיטה ישנה). וכעין זה מובא בשמ"ק (על אתר) בפירושו לחלק השני של הנוסח, "ובליקוט קצת פירושים מהגאונים ז"ל מצאתי כתוב לשון רש"י ז"ל בזה הנוסחא לר' שלמה ז"ל ואסר לנו את הארוסות... ותו דאמרינן בקידושין רב מנגיד מאן דמקדש בביאה הואיל שבא עלי' בלא כניסת חופה ונישואין וה"ה לארוסה שהבא עלי' מלקין אותו מדרבנן הואיל ולא כנסה לחופה אלמא

ארוסתו אסורה לו מלא תסור ואדרבנן נמי מברכינן וצונו ואסר לנו מידי דהוה אנר של חנוכה ע"כ, וכן פירש החת"ס בחדושי לכתובות, "...ואולי י"ל דכייל בזה ברכה ממש אקב"ו לארס אשה, דצונו שנחדש לנו עריות ע"י קידושי אשה הוא אוסר עצמו בקרובותי והיא נאסרה בקרובתיו. וא"ש דהוה דומי דואסר לנו הארוסות דעלי דיד" קאי... לפי הנ"ל הכל קאי אהנך קידושי".

(2) ואפשר לתרץ שיטת הרמב"ם ולבאר נוסח הברכה לשיטת הרמב"ם, ע"פ דברי הרמב"ן (מו"ד בשמ"ק שם, ד"ה וז"ל הרמב"ן ז"ל, וע"ע בהעמק שאלה, שם, אות א), "...ואפשר מפני שהקידושין דבר תורה והחופה לארוסה מדברי סופרים הוצרך לברך על הקידושין שהקב"ה קדש את ישראל בקדושת קידושין ואסר לנו הארוסות שאין הקידושין תופסין בהם... ועוד שאפילו החופה דאורייתא כיון שאין החופה והקידושין נעשין בבת אחת וחצי המצוה נעשית בקידושין הוצרך לברך עליהם מקדש ישראל שכל המצות מברך עליהם עובר לעשייתן ואלו היתה החופה נעשית עכשיו היו מברכין אשר קדשנו על הקידושין ועל החופה... לפיכך הוצרכו לברך אשר קדשנו על העריות.. ונמצא נמי שהברכה על קדושתן של ישראל ודמיה לקדושה כדאתמר בגמ' שמברכין אשר בחר בישראל שקדשם באסור להן ובמותר להן ונראה מזה שאין חותמין מקדש ישראל על ידי חופה, ויש חותמין, וכתוב בגליון תוס' חופה וקידושין מזכירין לפי שהוא יתרונו של ישראל על האומות דאלו בעולת בעל אית להו ותו לא. ואית דגרסי בקידושין פי' חופה הרי שכפה כגיגית בקידושין היינו התורה שקבלו התורה ופי' יפה הוא ע"כ".

וביתר בירור, כתב הרמב"ן שדין דעריות מיוחס ל"אישות" שלנו ומביע את מעלתה של אישות של התורה, וז"ל (יבמות צח). "...וה"ה נמי בעריות דאישות כגון אשת קרובים דמותרות בעידן עכו"ם דגבי עריות קיחה כתיב בהו ואינהו קיחה לית להו...". הגרי"ז ניסח דעתו של הרמב"ן בחי' עה"ת (סטנסיל פ' לך לך), "...אך קשה הלא קיימו [האבות את התורה] עד שלא נתנה התורה. והנראה דלאיסור ב' אחיות בעינן אישות של ישראל. ואישות של בן נח חלוקה בעצם חפצא של האישות ישראל, ולפ"ז ל"ש איסור ב' אחיות אצל יעקב, כיון דהאישות לא היוא רק אישות של ב"נ, ובאישות ב"נ אין איסור ב' אחיות, ודו"ק (ומפורש הדבר בחידושי הרמב"ן יבמות דף צח. ע"ש) ומיושב בזה קושית הרא"ש בכתובות ה. מאי שייך עריות לברכת אירוסין, אם ברכת המצות היא ע"ש. ולמש"כ ניחא דהרי באישות זה חלין ותליא עריות, ודו"ק.

(ד) והנראה מדברי הרמב"ן שברכת המצוה היא הזכרת קדושתן של ישראל בכלל ("אשר קדשנו במצותיו), והקדושה שבאה לידי ביטוי ע"י מצוה זו בפרט. והיו צריכים אנשי כנה"ג לנסח ברכה על מצות קידושין בעצמה, ומטעמים שכתב לא עלה בידם לתקנה, ובמקומה נסחו ברכה על קדושתן של ישראל שמביע המצוה, על ידי תוצאות קיום המצוה ו"חלות שם" שחל ע"י קיום המצוה. וזה פירושו של דברי הרמב"ן, "...ונמצא נמי [כעין כל ברכת המצוה] שהברכה על קדושתן של ישראל...".

ולאור זה מובן שיטת הרוקח (סי' שסו), "כל המצות שהן חוקות וגזירה צריך לברך [עליהן]... אבל כל דבר שגם בני נח הוזהרו עליו... אין צריך לברך שהברכה וצונו ולא עכו"ם...". — שהרי מצות שב"נ הוזהרו עליהן אינן מביעות הקדושה המיוחדת לנו והמבדילה אותנו משאר האומות. וכעין זה כותב רבנו בחיי (כד הקמח, ציצית) שלא מברכים על מצות שכליות שהיינו מקיימים אפי' לא נצטוינו עליהם, ש"המצות המקובלות הן עיקר הקדושה והוא שחז"ל תיקנו לנו לברך עליהם אקבמו"צ כו' וגם החכמים לא תיקנו לברך על המושכלות" (וע"ע שו"ת שם ארי' חי"א סימן א, ד"ה אך לע"ד).

ועפ"י"ז הוסיף לבאר בשם התוס' שמזכירים חופה וקידושין בסיומה של הברכה, "שהוא יחרונם של ישראל על האומות", או שמוסב על חופת מתן תורה, מקור לקדושת ישראל בכלל.

אליבא לביאור זה בדברי הרמב"ם, מבואר שאין להזכיר מושג של אישות בנוסח הברכה, שהרי אישות ישנה לכל אומה, ואין בזו שום ביטוי לקדושת ישראל, וכן מתחיל הרמב"ם הל' אישות (א, א) "קודם מתן תורה היה אדם פוגע אשה בשוק אם רצה הוא והיא לישא אותה מכניסה לתוך ביתו ובועלה בינו לבין עצמו ותהי' לו לאשה. כיון שנתנה תורה נצטוו ישראל שאם ירצה האיש לישא אשה יקנה אותה תחלה בפני עדים ואח"כ תהי' לו לאשה שנאמר...".

ולאור זה מובן אריכות לשון הרמב"ם, "ואם קידש ולא בירך לא יברך אחר הקידושין שזו ברכה לבטלה, מה שנעשה כבר נעשה." הרי בהלכות ברכות כתב (יא: ה) "העושה מצוה ולא בירך. אם מצוה שעדיין עשייתה קיימת מברך אחר העשייה ואם דבר שעבר הוא אינו מברך וכו'...", ויש מקום להציע לברך על הקידושין בעת שהאישות קיימת. כנראה שהרמב"ם מדגיש שאין הברכה על האישות אלא על המעשה קידושין בעצמה, ש"נעשה

כבר", שעל האישות אין לברך מאחר שאין בעצם מושג אישות הבעת יחודה של ישראל.

(ה) ואם כנים הדברים, נראה שנחלקו הראשונים בגדר או מהות של ברכת המצוה. לרמב"ן, ולרמב"ם כדביארנו, וסייעתם הברכה מתרכזת על קדושת ישראל הבאה ע"י מצוה הנוכחה. לכן כשא"א להזכיר המצוה בפרט מסיבות שונות, מזכירים קדושת ישראל המיוחסת לחלק אחר של המצוה. הרא"ש סובר שעיקר הברכה הוא הזכרת המעשה מצוה בעצמה. לכן הי' קשה לו מה שתקנו חז"ל להזכיר איסור עריות ואיסור ארוסה בברכה עובר לעשית מצוה ולא סביר לו לתרץ כדברי הרמב"ן.

(ו) ונראה שדעתו של הרא"ש שעיקר ברכת המצוה הוא הזכרת המצוה עצמה, מיוסד על הסוגיא (ברכות מ:) שדורש מקור לברכת המצוה מהפסוק (דברים כו, יג) "לא עברתי ממצותיך ולא שכחתי — לא עברתי מלברכך ולא שכחתי מלהזכיר שמך עליו". וזו כוונת הברכה ולא הזכרת קדושת ישראל.

וי"ל דעתו כדעת הריטב"א (פסחים ז:) "...וטעם זה שאמרו חז"ל לברך על המצות עובר לעשותן כדי שיתקדש תחילה בברכה ויגלה ויודיע שהוא עושה אותה מפני מצות השי"ת ועוד כי ברכות מעבודת הנפש וראוי להקדים עבודת הנפש למעלה שהוא עבודת הגוף".

עי' ברא"ש (שבת פרק יט סימן ט) שמבאר שיש לברך אקב"ו להכניסו בביתו של אברהם אבינו לאחר הברית ואעפ"י כן נחשב כברכה על המצוה, "...ואומר ר"ת ז"ל דברכה זו אינה דוקא על המילה זו שנעשות עכשיו קאי אלא מודה ומשבח להקב"ה שצוה לעשות מצוה זו כשתבוא עוד לידו ותקנו לה מקום זה לגלות ולהודיע דזאת המצוה נעשית לשם הקב"ה ולא לשם מורנא ולא לשם הר גריזים..." ע"ש. ומשמע שתקנו ברכה שנוסחה כברכת השבח במקומה של ברכת המצוה, כנראה שתועלתה תהי' כברכת המצוה.

(ז) ע"פ יסוד הנ"ל שמברך קודם קיום המצוה כדי להודיע שעושה אותה מפני מצות ה' ית', ביאר מו"ר הרה"ג נחום רבינוביץ שליט"א מה שקבע הרמב"ם שמברכין על מצות בין אדם למקום בלבד (יד פשוטה, הל' ברכות פרק יא, הלכה יב), "נמצא [ע"ש שמבסס דבריו על דברי הרמב"ם בהקדמה לאבות פ"י, "הכובש את יצרו וכו'..."] שהמדריגה העליונה במצוות שבין אדם לחבירו ועשית הטוב לזולת הוא שיעשה אותן מתוך תאוותו וחשקו הוא

ולא משום שהם מצוות הבורא יתברך ועולו, מה שאין כן בשאר מצוות שבהן אדרבה צריך להדגיש את הצד השמעי שהוא עושה כדי לקבל עליו עול מלכות שמים, ולהן הולמת הנוסחה "אשר קדשנו במצותיו וצונו".

ח) נוסף להכרזה זו שמספיקים באמירת אשר צונו, למד אותנו הרמב"ן והרמב"ם שמזכירים אשר קדשנו במצותיו דהיינו יחודה של העם הבא לידי ביטוי ע"י המצוה וזה מבואר יפה לאור הגדרת מהותה של תקנת חז"ל לברך קודם עשייתן, שפירסם מו"ר הגרי"ד סולבייציק שליט"א. הרי הרמב"ם כתב (ברכות, א: ב"ג) "ומדברי סופרים לברך על כל מאכל תחלה ואחכ יהנה ממנו... וכל הנהנה בלא ברכה מעל... וכשם שמברכין על ההנייה כך מברכין על כל מצוה ומצוה ואח"כ יעשה אותה". ומאחר שמדמה הרמב"ם ברכות המצות לברכות הנהנין, מסתבר שגם התקנה לברך על המצות כוללה ב' תקנות דהיינו מצוה לברך ואיסור עשיית מצוה מבלי לברך קודם, וכמו שהברכה על הנאה מתירה לנו ליהנות מעוה"ז כן הברכה על המצוה מתירה לנו להשתתף בקדושת התורה. כשם שחז"ל הצביעו אל "הסתירה" בין "לה' הארץ ומלואה" ובין "...והארץ נתן לבני אדם" (ברכות לה.), כן הצביעו אל ה"סתירה" העולה מהשתתפות בשר ודם במצותיו וקדושתו של הקב"ה. וכשם שתקנו שהזכרת בעלות ומלכות שמים מרשה ליהנות מעוה"ז, כך הזכרת קדושתן של המצות מרשה לב"ו להכתיר עצמו בקדושת התורה.

ונחזור לברכת המצוה של קידושין. מאחר שא"א לברך על הקנין של קידושין שאין בזה גמר מצוה, וא"א לנסח ברכה על אישות, שאין זה מיוחד לבנ"י, תקנו ברכה שנוסחה מתרכז על התכונות של אישות שכן מיוחדות לבנ"י. ובברכו ברכה זו מקיים תקנת חז"ל להזכיר קדושת המצות כדי להתיר עשיית המצוה.

ט) לאור הנ"ל מבואר מחלוקת הראשונים בקשר למי ששכח לברך על מצוה קודם עשייתה. הרמב"ם (ברכות יא: ה, ז) פוסק שאין מברכין לאחר קיום מצוה, אלא על מצוה ממושכת או על טבילת גר. מכיון שתועלת הברכה היא לכוין העושה את המצוה ולהתיר עשיית המצוה, אין מקום לברכתו לאחר עשייתה, אפי"אם שכח לברך מקודם, גם הרא"ש סובר שאין מברכים אחר עשיית גמר מצוה (מס' סוכה פ"ג סימן ג, וע"י עש"ק, יו"ד, סימן יט וסוס"ק יג), וביאר הגרע"א (יו"ד, שם, ס"א, ד"ה וכשימצא) שכך תקנו חז"ל — שמברכים קודם המצוה ואין שום תקנה לברך אח"כ אלא במקרים מסוימים, ומובן דבריו שהרי תועלת הברכה להכין את האדם לקראת קיום המצוה.

ברם האו"ז (מו"ד בהגהת אשר"י, חולין פ"א, ס"ב) סובר "שכל מצות שלא בירך עובר לעשייתן מברך אחר עשייתן כדפירש בברכות". כנראה שסובר שגדר תקנת ברכות המצוה, הוא הזכרת שם שמים וקדושת ישראל בקשר לכל מצוה, ועדיין מקיימים התקנה מיד לאחר עשיית המצוה.

(י) נבוא לבאר שיטת הר"ן, שכתב שברכת אירוסין אינה "ברכת המצוה ממש", מאחר שאין מעשה קידושין ניתן לברכת המצוה אלא "שלא רצו להוציא המצוה זו בלא ברכה כלל ותקנו לברך בה על קדושתן של ישראל..." שתועלת ברכת המצוה להזכיר שם שמים בקשר למצוה דלכוין דעתו ולהודיע שעושה המצוה לשם שמים, הרי ברכת אירוסין אע"ג שנוסח שלה ברכת השבת, תועלתה ותפקידה כברכת המצוה ממה שמברך אותה בבית חתנים.

ודומה לזה היא ברכת "אקב"ו להכניסו לבריתו של א"א" כדביאר ר"ת (עי' לעיל אות ו') ועוד ברכה דומה לזו היא ברכת "שעשה נסים לאבותינו..." שנוסח שלה כנוסח של ברכת השבת, ומה שמברכים אותה עובר לעשייתן (עי' או"ח סי' תרעו ס"ב, ושם סי' תרצ"ב ס"א) מראה שנקבע תפקידה כתפקיד ברכת המצוה. ואכמ"ל.

(יא) סיכום השיטות. הרא"ש סובר שמברכים ברכת השבת בשעת הקידושין, מושג הכללי של ברכת המצוה הוא כהכנה לקיום המצוה ע"י הזכרת שם שמים בקשר למצות. הר"ן סובר שמברכים קודם אירוסין ברכה שנוסח שלה כנוסח ברכת שבת, ומקומה ותועלתה כברכת המצוה. והרמב"ם סובר שברכת אירוסין הוי ברכת מצוה, ומושג נוסף של ברכות המצוה הוא הזכרת קדושת ישראל החלה ע"י המצוה.

